

השפעת המצב הקולוניאלי על התפתחות הפעילות הציונית בצפון-אפריקה בין שתי מלחמות העולם*

מאת

יוון צה

מבחינת מיקומה הגיאוגרפי שונה היה מצבה של יהדות צפון-אפריקה בראשית המאה ה-20 מזה של רוב הקיבוצים היהודיים הגדולים שבהם התפתחה התנועה הציונית. קיבוץ יהודי זה חי מחוץ לגבולות אירופה, בקרבה של אוכלוסיית רוב מוסלמית ותחת שלטון קולוניאלי. השאלה העומדת ביסודו של מאמר זה היא, האם — וכיצד — השפיע שוני זה על התפתחות הפעילות הציונית בצפון-אפריקה, בין שתי מלחמות-העולם.

חלקו הראשון של המאמר יוקדש לניתוח עיוני של הסוגיה — במטרה לסייע להבנת הנתונים הידועים על התפתחות הציונות בארצות המאגרב. המחקר על התפתחותה של הציונות בצפון-אפריקה — ובארצות האסלאם בכלל — עודנו בחיתוליו ודומה כי החוקרים טרם נפנו לניסיונות להבין את התפתחות הלאומיות היהודית מחוץ לגבולות אירופה במבט כולל ומתוך התחשבות בתנאיה המיוחדים של החברה הקולוניאלית, האסיאתית והאפריקנית. מחוץ כך אף לא נבחנה הזיקה בין התפתחות הלאומיות בקרב היהודים בצפון-אפריקה להתפתחות הפעילות הלאומית בקרב שאר האוכלוסייה המקומית שתחת השלטון הקולוניאלי. כלום עברו על האוכלוסייה היהודית תהליכים דומים לאלו שעברו על אוכלוסיית הרוב של בני-המקום? ואם-כן, כלום הובילו התהליכים הדומים לתופעות מקבילות בתחום ההתעוררות הלאומית, למרות ההבדלים בין מעמדו ותולדותיו של המיעוט היהודי לאלו של הרוב המוסלמי? ומה מעמדה ומשמעותה של התפתחות הציונות באזור זה

* נוסח מעובד של הרצאה שניתנה במסגרת הכנס בנושא "השפעת החברה הסוככת על הציונות בארצות השונות בין שתי מלחמות-העולם", המכון ליהדות זמננו, האתיכריטיטה העברית בירושלים, מארס 1985.

בהשוואה להתפתחות התנועה הציונית במרוכיה העיקריים שבאירופה ובארץ-ישראל? ההיה ייחוד בפריפריה הקולוניאלית של התנועה הציונית בצפון-אפריקה? ואם-כן, כלום עשוי ייחוד זה לתרום להבנתנו את אופיה של התנועה הלאומית היהודית?

מגמת מאמר זה אינה להשיב תשובות ממצות לשאלות הללו. נסתפק כאן בהצגת הדמיון בתנאים שהשפיעו על הדחף ללאומיות ועל היווצרותה של עלית לאומית בשני מגזרים אלה של האוכלוסייה המקומית — תנאים שהיו פרי המצב הקולוניאלי. בו-בבד ננסה להצביע על היבטים ייחודיים, האפיינונם רק למעטות הנהוגי במצב קולוניאלי, ואשר יכולים היו להשפיע על ייחודה של התפתחות הציונות באזור זה, הן ביחס להתפתחותה הלאומית של אוכלוסיית הרוב, והן ביחס להתפתחותה של התנועה הציונית באזורים אחרים בעולם.

השפעתו המכרעת של "המצב הקולוניאלי" על ההתעוררות הלאומית

כיצד השפיע מיקומה הגיאוגרפי של צפון-אפריקה על קליטת הרעיון הציוני והתפתחותו באזור זה? התשובה לשאלה זו תלויה, כמובן, בהנחות היסוד המקובלות לגבי הגורמים שעודדו או עיכבו את התפתחות התנועה הציונית בחפוצות השונות. בלי שנידרש כאן לנושא נכבד זה, כוור שכמה וכמה גורמי יסוד שהשפיעו על ההתעוררות הציונית באירופה ובעיקר במזרח-אירופה — חסרים היו בצפון-אפריקה. כך, שלא כפי שקרה באירופה, חברת הרוב המקומית — היינו החברה המוסלמית — לא הייתה נתונה בתהליך הקמתה של מדינה לאומית במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. שאלת השתלכותם של היהודים במסגרת מדינה מדרגית מוסלמית מעין זו לא עלתה, ולפיכך גם כל בעיית רחיתו של המיעוט היהודי מחברת הרוב, בהקשר עם התהוותה של חברה לאומית מורגנית — בעיה זו לא הייתה קיימת כמאגרב הקולוניאלי באותה התקופה.

הואיל וגורם יסוד זה בהתהוותה של התנועה הציונית כמוקדה שבאירופה חסר היה בצפון-אפריקה, צפוי היה, לכאורה, שההתעוררות הציונית והפעילות הציונית באזור זה תהיה חלשה ודלה ביותר¹. ואולם בפועל, דומה שרק בארץ אחת מבין ארבע ארצות המאגרב — באלג'יריה — אמנם התגלגלו העניינים בהתאם לצפייה זו. בתוניסיה ובלוב מילאה הציונות תפקיד חשוב בחייה הפנימיים של הקהילה כבר

1 ש' סכירסקי, הד המזרח של אליהו אלישד, מעריב, 3 ביולי 1981.

למן ערב מלחמת-העולם הראשונה.² במרוקו החלה הציונות למלא תפקיד חשוב בחיי הציבור מעט מאוחר יותר, אך כבר בשנות ה-30 הייתה גורם שאין להתעלם ממנו.³

כלום יכולים אנו להסביר את צמיחת התנועה הציונית בצפון-אפריקה בהיבט אחר של יחסי המיעוט היהודי עם הרוב המוסלמי — והוא השפעת הסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל? כלום חידד הסכסוך את היחסים בין מוסלמים ליהודים והגביר את הרגשות הלאומיים אף במאגרב, המרוחק מזירת המאורעות שבמזרח הים-התיכון? נראה שהתשובה לכך שלילית. רובר ברונושוויג, יהודי צרפתי ואחד

הפעילים הרוויזיוניסטים הראשונים בתוניסיה, הופתע לגלות בשלהי שנות העשרים, כי תהלוכה ציונית הייתה יכולה לעבור בחוצות תוניס כשמשתתפיה נושאים כרזות ציוניות בולטות וקוראים סיסמאות, בלי שהקהל המוסלמי הגיב עליהן כלל. לדעתו, נבע הדבר לא מתוך איפוק וסובלנות, אלא מחמת אדישות גמורה, שנבעה מחוסר-ידיעה ואי-הבנה של משמעות תהלוכה יהודית זו. לדבריו, הייתה תופעה זו אפיינית למעמדה של הציונות בקרב המוסלמים בתוניסיה באותה העת.⁴ ואכן, גם במקורות אחרים ניתן ללמוד כי בשנות העשרים שררה בקרב הציבור המוסלמי המקומי חוסר מודעות למשמעות הציונית ולהשלכותיה על יחסי המוסלמים עם היהודים. במקביל, אף הציונים המקומיים לא היו מוטרדים באותן השנים מן הקונפליקט היהודי-ערבי בארץ-ישראל וההשלכות שעשויות להיות לו לגבי פעולתם בארץ ערבית. רק בשנות השלושים חל שינוי-מה במצב זה, אך בעיקר בהתייחסותם של המוסלמים לציונות.

2 על הציונות בתוניסיה לפני מלחמת-העולם השנייה סרס פורסמו מחקרים מפורטים. מידע חשוב על התפתחותה ניתן למצוא בחיבורו של הארי אל-חימומי, אל-נשאט אל-ציהוני בתונס (בערבית), תוניס 1982 [להלן: חימומי], עמ' 27-73; עוד פרטים במאמרו של כותב שורות אלה: Y. Tsur, The First Nationalist and Zionist Militants in Tunis and the Problem: relation of Mass Immigration to Palestine in: (M. Abitbol, ed.), *Maghreb-Mashreq, relation intercommunautaires des Juifs d'Afrique du Nord et Moyen-Orient*, Institut Ben-Zvi, Jerusalem [להלן: צור] (בדפוס); על הציונות בלוב בתקופה זו ראה: ר' רה פליציה, יהודים בארץ ערבית — יהודי לוב בין קולוניאליזם, לארמנות ערבית וציונות (1835-1970), חל-אביב חשילית, פריז ב-7, M. Romani, The Zionist Struggle in Lybia in the Early 20th Century, אביטבול.

3 על הציונות במרוקו בתקופה זו ראה: צ' יהודה, הארגון הציוני במרוקו בשנים 1900-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים חשמ"א, עמ' 73-153 [להלן: יהודה]; M. Laskier, *The alliance Israelite Universelle and the Jewish Communities of Morocco, 1862-1962*, Albany 1983, pp. 194-214; E. Benharrosh, *La France et le Sionisme au Maroc, 1897-1956*, These du 3e cycle, Universite d'Aix-en-Provence 1984, pp. 81-123. כהן, לייטה והציונות במרוקו (1912-1925), כיוונים, 18, עמ' 105-154.

4 דאין אישי, פריז, 22.12.1980.

הקולוניאלי. ברם, שוני מהותי זה לא היה בו כדי לבטל את צדו המקומי, הילידי, של המיעוט היהודי, ועל-כן התחוללו בשני המגזרים כאחד תופעות דומות, אשר השפיעו באופן דומה על התפתחות הפעילות הלאומית בקרבם.

בתום מלחמת-העולם הראשונה הייתה צפון-אפריקה כולה נתונה לשלטון קולוניאלי. אלג'יריה הייתה נחלה צרפתית מזה כ-90 שנה, תוניסיה מזה כ-40 שנה, מרוקו מזה שנים ספורות וכמוה לוב, שהייתה נתונה לשלטון קולוניאלי איטלקי. הגם שלא בכל מקום הביא הכיבוש בעקבותיו התיישבות אירופית המונית ואף לא שינויים פורמליים של המשטר הטרנס-קולוניאלי — השתנו כבר סדרי הכלכלה, המשטר והחברה, במידות שונות של יסודיות, ככל ארצות המאגרב. הקהילות היהודיות נתונות היו אפוא בכל הארצות הללו בתהליכי מעבר. כך, ניצבה בפני אנשיהן הברירה בין אוריינטציה מטורחית, שגילמה בתוכה הסתייגות מלאה או תלקית מן הרגם המערבי, שיוצג על-ידי הגורם הקולוניאלי — לבין אוריינטציה לעולם המודרני, שפירושה היה אימוצו, במידה זו או אחרת, של רגם זה. לכאורה, אין לפנינו, אלא חזרה על הברירה שבפניה ניצבו גם יהודי אירופה, אלא שכאן, כמדומה, היא הייתה בעייתית יותר.

בחברה הקולוניאלית היה ליליד כושר מוגבל בלבד לממש את הכרעתו ברוב כיוון התפתחותו. מצד אחד, לא היה לשלטון הקולוניאלי אינטרס לעורר מודרניזציה של החברה הילידית והיספחות של ילידים למחנהו — ואילו מצד שני, מובן שלא היה זה מעניינו לטפח נטיות המגלמות בתוכן התנגדות לנוכחותו או להשפעתו. עידוד המקומיים להידמות לאירופיים נשא בחובו סכנה לעליונותם הבלעדית של האחרונים, אשר נבעה מעצם השליטה במדינה ומזכויותיהן פוליטיות וכלכליות מהן נהנו. ואולם, התייחסות שוות-נפש לנטיות הדחיה של הרגם המערבי המתגלם בנוכחות האירופית, אף היא הייתה מטוכנת. היה חושש, שהנטיות יתעצמו ויתורגמו לפעולה שתסכן את מעמדו של הממשל האירופי הישגיו. בין שתי מלחמות-העולם השתדלו אפוא השלטונות והמתיישבים האירופיים למנוע, מצד אחד, מן המקומיים להשתוות לאוכלוסייה האירופית וליהנות מזכויותיה, ובכך גרמו להסכולם של אותם בני-המקום שחפצים היו לאמץ את הרגם המערבי. מצד שני, הגבילו השלטונות את חופש הפעולה הפוליטי של המקומיים, כדי לסכל התארגנות של גרעיני התנגדות לנוכחותם או לדרכי ממשלם. אל הגבלות אלה נוספו קשיים אחרים, הקשורים, כאמור, למצבם של הפרט ושל החברה בתהליך המעבר. נעמד כאן על אחד הכלטים שבהם.

במצב הקולוניאלי, הבחירה בחדש — באימון הרגם המערבי — הייתה תהליך תד והרסני ביותר לגבי ליכודה של החברה המקומית. אימון החדש בחבדה זו היה כרוך בטרנספורמציה תרבותית של ממש. בסגור היהודי נדרש מעבר מתרבות יהודית-ערבית מקומית, לתרבות מערב-אירופית, צרפתית או איטלקית. לא כל אברי

כך, נתגלעו באותן שנים בחוניסיה כמה סכסוכים בין יהודים למוסלמים, שהיה להם היבט לאומי.⁵ פעילים בתנועות הלאומיות המוסלמיות המקומיות, שקשריהם עם שותפיהם ללאומיות הערבית ממזרת היס-התיכון התהדקו, הפכו רגישים לפעילות הציונית בארצותיהן, ותבעו מן הקהילה היהודית בארצם להסתייג מן הציונות. תגובת הציונים המקומיים לרגישות זו בכל ארצות המאגרב טעונה עדיין מחקר, אך לפחות הציונים בתוניסיה מיעטו להתייחס לקונפליקט זה כאל אחת הבעיות החשובות והרציניות הכרוכות בפעילותם. בורגיבה ופעילים אחרים בתנועה הלאומית עוררו את הבעיה במלוא הומרה ובמרוצת התייחסות — אך לשווא. לגבי הציונים המקומיים, הבעיה המוסלמית שעוררה נטייתם הלאומית נשארה שולית, לפחות על-פני השטח.

ראשיתה של הלאומיות היהודית באזור זה אינה נעוצה אפוא בהתלבטות או עימות עם חברת הרוב המוסלמית. נשאלה השאלה, אם מילאה החברה הסובבת תפקיד חשוב זה או אחר כיון הגורמים שהניעו את התפתחות הפעילות הציונית בצפון-אפריקה. התשובה לכך חיובית, אך למעיין בסוגיה זו מתחורר, כי תפקיד חשוב זה יש ליתס לא לחברת הרוב, אלא לחברת המיעוט של המתיישבים האירופיים, וביתר ריוק: לתוצאותיה הכלליות של החרייה האירופית לאזור זה. כידוע, מדברים סוציולוגים, היסטוריונים וסופדים, שעסקו בחברות קולוניאליות, על "המצב הקולוניאלי", היינו: על התוצאות המיוחדות הכלכליות, הפוליטיות, התרבותיות והפסיכולוגיות — של השתלטות גורם אירופי על אוכלוסייה לא-אירופית. טענה רווחת כמחקר היא כי המצב הקולוניאלי השפיע כמעט על כל מערכות ההתנהגות, הן של בני המקום, ה"ילידים" (indigenes natives), והן של המתיישבים והשלטונות האירופיים. נראה כי התפתחות הלאומיות היהודית בצפון-אפריקה לא תרגה מכלל זה, והושפעה עמוקות מאותו גורם, שתרם תרומה מכרעת להתעוררות הלאומית אצל המוסלמים: המצב הקולוניאלי. שחי התנועות הלאומיות של בני-המקום, זו של הרוב המוסלמי וזו של המיעוט היהודי, התפתחו מתוך מתח דיאלקטי, עם השפעת הנוכחות האירופית הקולוניאלית על המקומיים.

ביטוי של המתח שיצר המצב הקולוניאלי והשפעתו על ההתעוררות הלאומית בשני המגזרים הילידיים של האוכלוסייה היו מגוונים ולא בהכרח זהים. השוני נבע מכמה גורמים, שהתשובים ביניהם היו היותם של היהודים מיעוט, אשר ראה את עצמו כמי שסבל מדיכוי בתקופה הטרנס-קולוניאלית, וכן העובדה כי רוב העם היהודי חי באותה התקופה בארצות אירופה, כלומר — בצד שיוצג על-ידי הגורם

5 חימומי, עמודים 141 ואילך; ח' סערון, התנועה הרביעית וביטוי בתוניסיה 1926-1939, חיבור לשם קבלת תואר מ.א., האוניברסיטה העברית בירושלים, 1983, עמ' 67 ואילך [להלן: סערון].

החברה היהודית היו מסוגלים לטרנספורמציה שכזאת, בוודאי לא תוך זמן קצר. הואיל ובבל זאת היו מגורים שעברו אותה, הפער בין אברי החברה גדל והעמיק. לא מדובר במקרה זה בתרבויות שיש להן נקודות מפגש, אלא בעולמות תרבותיים שונים, המנותקים זה מזה. מגמת היפרדות והינתקות זו קיבלה חזיון מן העובדה שהחברה הקולוניאלית הייתה חברה הירארכית במלוא מובן המלה. שכבת העילית, היינו המתיישבים האירופיים, מייצגי הדגם התרבותי הזר והחדש, היו בעלי מעמד משפטי שונה, ונהנו, כאמור, מזכויות יתר בתחום הפוליטי והכלכלי. פערי המעמד התרבותי שבין האירופי ליליד הפכו בדיוק את הפערים שנפצרו בין השניים בחתומי המעמד המשפטי והכלכלי, והאירופי נהנה ממעין מונופול על העצמה ועל חיי הרווחה. בכך טמון שורשה של תחושת אי-השוויון העמוקה, האפיינית למצב הקולוניאלי, אשר החדפה ביותר את השלכותיו החברתיות והנפשיות של משבר המעבר מחברה מסורתית לחברה בתר-מסודתית באזורים הקולוניאליים. החברה המסורתית נאלצה להתמודד עם האתגר המערבי בחנאי נהיית גמורים, הן מבחינת הזמן הקצר שעמד לרשותה על-מנת להיערך אידיאולוגית לעימות עם, והן מבחינת התנאים הפוליטיים, המשפטיים והכלכליים שבמסגרתם התחולל העימות בין טיפוס החברות, המקומית-מסורתית והמערבית. כידוע, גם באזורים נרחבים באירופה המרכזית והמזרחית התחוללו תהליכים מעין קולוניאליים וקל להתרשם, כי רבים מסימניו של המצב הקולוניאלי מובחנים גם בהם. ואולם לצד הדמיון יש פן ברור וחשוב של הבדל, הנובע מממהותו של המפגש הקולוניאלי מתוך לגבולותיה של אירופה כמפגש המתאפיין בחוסר-שוויון, שאינו רומה למפגשים דומים שהתרחשו בתחומה של היבשת. המפגש בין האירופי ליליד נפתס כמפגש בין שני טיפוסים אנושיים שונים, שהפערים המשפטיים ביניהם מוצדקים לפחות מתמת דרגתם המוסרית והתרבותית, אם לא מחמת מהותם האתנית והגזעית (מכאן הזיקה בין קולוניאליזם לגזענות). באוריה אי-שוויונית עמוקה זו היו לתהליך התרחקותם של מקומיים מן החברה המסורתית והידמותם לאנשי המיעוט האירופי השלכות קיצוניות על תחושת הסולידריות הפנים-קהילתית בחברה המקומית. תהליכי ניכור והתרחקות קיצוניים ברסמו בדקמת הקשרים שבין בן-המקום שהחקרב למיעוט האירופי ודאה סיכוי להיספח אליו לבין אחיו הילידים, שנותרו במדרגותיה הנמוכות יותר של החברה. כושה במסורת, התנכרות לקרובים עניים, התכחשות עצמית — תופעות המלוות כל תהליך מעבר — הפכו, תחת השפעתו של המצב הקולוניאלי, להיות שכיחות וקיצוניות יותר. חוסר האינטרס של המשטר הקולוניאלי לעורר מודניציצה מהידה של החברה המקומית תרם אף הוא את חלקו להעמקת הניכור, משום שנטה להנציה את הפערים בין הדוב המקומי-מסורתי לבין אותו מיעוט בחברה המקומית, שבכל זאת התמערב.

למאפיינים אלה של המצב הקולוניאלי יכלו, כמוכן, להיות השלכות ישירות על

הפעילות הלאומית היהודית בצפון-אפריקה. פעדי הזכויות בין האירופיים למקומיים, ההגבלות שמנעו הן מבעלי האוריינטציה המערבית-מודרניסטית והן מן המסורתיים והשמרניים למצות את נטיותיהם עד תומן והאיום על חוסנה וליכודה של החברה המקומית, למן התא המשפחתי ועד הקהילה הגדולה, עודרו מצוקה ותסכול בקרב הציבור היהודי, כפי שעודרו מצוקה, תסכול, מרירות ועם בקרב הציבור המוסלמי. תסכולם של ציבורים אלה יכול היה למצוא את פורקנו בפתרונות שונים, למן אי-ייתור והתעקשות מיליטנטית לא רק על שוויון-זכויות, אלא על טמיעה גמורה בחברה האירופית השלטת — פתרון שבו בחרה למשל חברת La Justice היהודית-תוניסית — ועד לתגובת-נגר של רתיעה גמורה מן הדגם המערבי וחיפוש מפלט בדבקות במסורת הישנה, או בשיבה אליה. ואולם אין ספק כי לפתרון הלאומי היו סיכויים טובים לזכות בהצלחה בקרב הציבור המקומי, המוסלמי כמו היהודי. סיכויי של הפתרון הלאומי לזכות באהדה ציבורית רתבה בקרב האוכלוסייה המקומית נבעו בראש ובראשונה מכך, שהוא כרך אוריינטציה לחברת המקור עם מודרניות, חירוש ופתח תקווה לעוצמה ולחיי רווחה. מרשם זה, שאיפשר לגשר על הפרצות שנבקעו בגוף החברה הנתונה כמעבר מחברה מסורתית לחברה בתר-מסורתית בכל העולם כולו, מילא גם בצפון-אפריקה תפקיד חיוני ביותר, כמשקל נגד להשפעות המפוררות והמעיקות של המצב הקולוניאלי. הוא איפשר שיתוף-פעולה, לפחות זמני, בין ההמון והעיליות המסורתיות, לבין היסודות האחרים של החברה המקומית, למן דורשי התיקונים הדתיים ועד העילית המתמערבת. בתהליך התפתחותה של התנועה החנועה הלאומית הייתה אפוא תשיבות מרובה לשאלה, כיצד תגיב העילית של המשכילים הצעירים המקומים המתמערבים, אלו שכוננו "evolues", על המגבלות ששמו המתיישבים והשלטונות האירופיים בדרכם לשוויון-זכויות ולהירמות למיעוט האירופי. מסיבות שיובהרו בהמשך, הגיב על-כך רוב המשכילים היהודים הצעירים באופן שונה מזה של רוב המוסלמים המשכילים, ועל-כן היה מבתניה זו הברדל חשוב בין שתי האוכלוסיות המקומיות. אף-על-פי-כן, גם בין ה"evolues היהודים, בדומה לרוב המוסלמים, היו מי שהגיבו על מצוקת המשכילים המקומיים באימוץ הפתרון הלאומי. כך נוצר בתוך הציבור היהודי גרעין של עילית מודרנית בעלת נטיות לאומיות, הנדרש להתפתחותה של תנועה לאומית מודרנית. על רקע מצוקת היהודים המקומיים כולם, פרי המצב הקולוניאלי, ועל רקע זיקתה של הלאומיות היהודית לחברת המקור היהודית הייתה אפוא הציונות — כמו הלאומיות הערבית אצל המוסלמים — בסיס לשיתוף-פעולה בין אלמנט מקומי מתמערב זה לבין האלמנטים המסורתיים והשמרניים בחברה היהודית. מכאן, בין היתר, האהדה "הטבעית" שזכתה לה הציונות בקרב ההמון המסורתי בערים, בעיירות ובכפרים, ואפילו אצל היהודים שתיו באיי ההתנגדות המודעת להשפעה התרבותית המערבית, כמו ג'רבה שבתוניסיה.

אירופית מלאה. לעובדה זו היו השלכות מרחיקות-לכת על תנאי התפתחותה של התנועה הציונית בצפון-אפריקה.

עוד בתקופה הטרנס-קולוניאלית מצאו חלקים מן העילית היהודית דרך להפקיע את עצמם ממערכת השיפוט והמסוי המקומית, על-ידי קבלת חסותה או אזרחותה של מדינה אירופית. תחת השלטון הקולוניאלי התרחבה מגמה זו (להוציא את מרוקו). בשנת 1870 קיבלה כל האוכלוסייה היהודית באלג'יריה אזרחות צרפתית, ובתוניסיה, בין שתי מלחמות-העולם, פתחו השלטונות פתח שאיפשר לעילית היהודים הממערבת לקבל אזרחות צרפתית. גם בארצות המאגרב האחרות, מרוקו ולוב, שבהן לא חל שינוי מבחינת אפשרותם של היהודים לקבל אזרחות אירופית, היה גרעין של יהודים בעלי אזרחות כזו. במילים אחרות, בעוד שרוב האוכלוסייה היהודית בארצות המאגרב — למעט אלג'יריה — נדרן למעמד של "ילידים", הרי שהמיעוט — לרוב אנשי העילית — היה בעל מעמד רומה לזה של המתישבים האירופיים. על יהודים אלה ניתן לומר שיכולים היו לצעוד עד סופו של תהליך המעבר, ולהתרחק סופית לא רק מן המוסלמים המקומיים, אלא גם מן היהודים המקומיים.

מה היו עלולות להיות השלכותיו של תהליך זה על התפתחות התנועה הלאומית? תחת השפעתו של המצב הקולוניאלי, בן-המקום היה שרוי בחולשה עמוקה. לא הייתה זו רק חולשה אובייקטיבית, כלכלית, טכנולוגית-מדעית, צבאית ופוליטית — אלא גם חולשה שנבעה מתחושות סובייקטיביות: מדיסאורינטציה ורגש נחיתות חזק כלפי הגורם האירופי. חולשה רבת-פנים זו, שהולידה כניעות, הסתגרות ודפיון-ידיים, הקשתה ביותר על בן-המקום ליטול יזמה, להתארגן ולנקוט פעילות פוליטית רומה לזו שראה אצל האירופים. התפתחות התנועה הלאומית הייתה תלויה אפוא בגיבוש הכרתם הפוליטית של המקומיים, בהתחזקות ביטחונם העצמי ובהתגברות כושרם להתמודד עם הגורם האירופי באמצעים הרומים לאלו שבצורתם שלט הוא בהם. אצל המוסלמים תוללה את התמורה הזאת העילית המתמערבת. evolves אלו, שקיבלו חינוך מערבי, הכשירו את עצמם להשתמש בכלים המודרניים — תחילה התקשורתיים והפוליטיים ולבסוף גם הצבאיים. מה שהבטיח את פנייתה של עילית זו לדרך המאבק הלאומי ואח התגייסותה להנהגתו הייתה העובדה שאנשיה נשאו תמיד במעמד של ילידים, ומבחינה זו לא נותקו מן השכבות הרחבות של החברה המוסלמית. לא כן אצל היהודים. אצלם, רבים מאנשי העילית, בני השכבות החזקות ביותר בחברה היהודית, עברו פורמלית למעמד רומה לזה של המתישבים האירופיים ולרבים אחרים הייתה סיבה טובה לקוות שזכות זו מצויה בטווח השגתם. מצוקה היהודי המקומי, שעשויה הייתה להיפתר אצלו עד אותה שעה באמצעות תיוק רגש הלאומיות היהודית, נפתרה באמצעות החלופה של ההשתלכות בחברה האירופית המאמצת. לשון אחר, במידה שהשלטונות

עד כאן ניהחנו בקצרה את התפקיד שמילאה מצוקת הליד כמצב הקולוניאלי בכלל — וזו של evolves בפרט — בתהליך התפתחותה של תנועה לאומית בקרב בני-המקום, מוסלמים כיהודים. כזכר, הטילו השלטונות הקולוניאליים מגבלות חמורות על חופש הפעולה הפוליטית של המקומיים. כלום גם היבט זה של המצב הקולוניאלי השפיע השפעה רומה על שתי התנועות הלאומיות של בני-המקום? כידוע השתדל השלטון הקולוניאלי לרכא את ניצני ההתעוררות הלאומית המוסלמית בארצות המאגרב בין שתי מלחמות-העולם. ניתן היה אפוא לצפות, שאחרי שלטון לא יאפשר מכן ביטוי לגיטימי לאומיות יהודית. אלא שצפייה זו כרוכה בהנחה שמדיניותו של השלטון הקולוניאלי כלפי מיעוט מקומי הייתה חייבת להיות רומה למדיניותו כלפי אוכלוסיית הרוב המקומי. הדבר, כמובן, אינו כך. בדור שהשלטונות הפעילו מדיניות ששירתה את האינטרסים שלהם ובמסגרת זו יכולים היו לעשות שימוש באיסטרטגיה של "הפרד ומשול" בין הגורמים השונים שהרכיבו את החברה הילידה. בהתחשב אף בעובדה שהמיעוט היהודי החלש לא היווה איום על המשך שלטונם במאגרב, קשה היה לצפות מראש מה תהא עמדתם כלפי הציונות. ואגם, כפורטקטוראטים של תוניסיה ושל מרוקו, שתי מדינות בעלות מעמד קולוניאלי זהה, שבהן נדרשו השלטונות לנקוט מדיניות בשאלת התרת קיומו של ארגון ציוני מקומי — נקטו עמדות מנוגדות.⁶

האלמנט האירופי בחברה היהודית

הגלל של השלטונות האירופיים, שלא לנהוג כלפי כל האוכלוסייה המקומית בצורה זהה, תל אפילו על מיעוטים מוסלמיים, כמו המיעוט הברברי הגדול במרוקו, שהצטרפים רצו להעבירו לצדם ועל-כן ניסו לנקוט כלפיו במדיניות מבוללת. על אחת כמה וכמה יש מקום לצפות, כי מדיניותם כלפי המיעוט היהודי הקטן, יוכלו השלטונות הקולוניאליים להרשות לעצמם לסטות לעתים ממגמת מדיניותם הכללית. טייה מעין זו, אין בה כדי למוטט את אשוחיו של המשטר הקולוניאלי, והיא הייתה יכולה להיות תוצר של שיקוליה הפנימיים של הפקירות הקולוניאלית, או של גורם אחר, למשל: לחצים שהפעילו גורמים יהודיים במטרופולין. כוחו של כלל זה היה פה גם לגבי שאלת מעמדו המשפטי של המיעוט היהודי. וכך, כמקרים מסוימים היה השלטון הקולוניאלי מוכן להעניק לציבור מקומי זה, או לחלקים ממנו, אזרחות

השווה: ע' סיוון, שנאת-יהודים באלג'יריה כתולדה של מצב קולוניאלי, פעמים 2, עמ' 108-92.

הקולוניאליים הקלו על יהודים מקומיים לעבור ממעמד של ילידים למעמד משפטי זהה לזה של המתיישבים האירופיים, בהיבט המדינה החלישו מראש את סיכוייה של התנועה הלאומית היהודית המקומית להתפתח. בכך לא התמצתה ההשפעה השלילית שיכולה הייתה להיות לפער פנימי זה במעמד האמנסיפציוני על התפתחותה של הציונות המקומית. באופן פרדוקסאלי, עוד קשיים יכולים היו לנבוע דווקא מכך שגם האלמנט ה"אירופי" בחברה היהודית — או אותו חלק בציבור היהודי שנהנה מזכויות דומות לאלו של המתיישבים — יכול היה למצוא עניין בציונות. קבלת האזרחות האירופית אינה ערובה לאי-התנגדותם של הנהגים על-ידי החברה האירופית, ועל אחת כמה וכמה נכון הדבר בתכנת המתיישבים האירופיים, הנוטים לשמור בקפדנות על מקומם בהירארכיה המקומית. האנטישמיות האירופית המודרנית — בנוסח הקולוניאלי שלה — הייתה יכולה למלא תפקיד דומה לזה שמילאה בקהילות בתראמנסיפציוניות באירופה. כאן עולה השאלה כיצד קווי הדמיון והשוני שבין התפיסה הציונית של בני העלית היהודית האירופית שהפכו אזהריה של התנועה לכין זו שהתפתחה בקרב הגורם היהודי המקומי, על סוגי השונים — למן הנוטים להתערבות, דרך הנוטים לשמרנות ועד אנשי המובלעות שבהן התנהלו חייה של האוכלוסייה בבחברה המסורתית מימים ימימה. כלום לא התפתחו תחת השפעתו של המצב הקולוניאלי מגמות שונות וסותרות של "ציונות", מגמות התואמות את ההבדלים באופיים ובמעמדם של המשתייכים לתתי-הקבוצות היהודיות השונות? והאם לא שועתק הפער בין האירופי ליליד גם למחנה הציוני?

המצב הקולוניאלי והתפתחות הפעילות הציונית

בפרק זה נעיין בקצרה במצב הציונות באלג'יריה, תוניסיה, מרוקו ולוב בין שתי מלחמות-העולם, במטרה להבחין בהבדלים במצבה של הציונות בארצות המאגרב השונות ובניסיון להסבירם, בין היתר, בתנאים השונים ששררו בארצות אלה מבחינת מעמדה של האוכלוסייה היהודית על רקע המציאות הקולוניאלית. במיוחד ננסה להצביע על הקשר בין השפעתה של מציאות זו לבין התפתחותו של הדתף ללאומיות והיווצרותה של עלית יהודית-לאומית מקומית בארצות השונות.

אחד המכשולים הגדולים ביותר בהתפתחותה של הציונות בצפון-אפריקה היה טמון באפשרות שהעניקו השלטונות הקולוניאליים לחלקים מן האוכלוסייה היהודית המקומית לעבור ממעמד משפטי של "ילידים" למעמד משפטי של אירופיים. רק בארץ צפון-אפריקנית אחת הקיף תהליך זה כמעט את כל האוכלוסייה היהודית כולה — באלג'יריה. והנה, הייתה זו גם הארץ הצפון-אפריקנית היחידה שהפעילות

הציונית בה הייתה חלשה ורלה — מראשית הופעתה של הציונות ועד סופו של תהליך הדה-קולוניזציה. וראי שהאמנסיפציה המשפטית, שנכפתה למעשה על יהודי אלג'יריה, אין בה לברה כדי להסביר את חולשת הציונות המקומית, ואולם קשה להתעלם מן הקשר בין נתון זה לבין התוצאה: מראשית הופעת הציונות אפשר להבחין בדמיון ברור בין היהדות של צרפת המטרופוליטנית לזו של אלג'יריה המסופחת אליה. בשני המקומות הופיע גל של אנטישמיות בשלהי המאה ה-19 — פרשת דרייפוס בצרפת והמהומות האנטישמיות באלג'יריה. גל זה תרם תרומה חשובה לעיצוב לידיה של הציונות, והדבר עורר צפונות שהצירורים הנהגיים המקומיים יסתפחו לציונות.⁷ ואולם כפי שהיהדות המטרופוליטנית לא נעשתה ציונית, כך גם היהדות הקולוניאלית שסופתה אליה ושקיבלה פורמלית מעמד זהה לשלה. הדבר בא לידי ביטוי מובהק בשעת חיסולה של תפוצה זו, שעברה כמעט בשלמותה לצרפת. אף כי יש להיזהר מלזהות "ציונות" עם הגירה לישראל, מעניין לציין כי מרפוס הגירה זה סטורק בני אתם אזוריים בדרום הארץ, שעליהם לא חל "צו כרמייה" ואשר קיבלו אזרחות צרפתית רק בשנים האחרונות לשלטונה של צרפת באלג'יריה. עובדה אחרונה זו מתזקת את הטענה בדבר הקשר בין רכישת זכויות שונות לאלו של המתיישבים האירופיים למידת המשיכה אל הרעיון הציוני. תוניסיה הייתה הארץ השנייה שבאה תחת השלטון הקולוניאלי (1881), אך בה רק חלק קטן של האוכלוסייה היהודית נהנה מאזרחות אירופית. במשך כ-40 שנה הייתה זכות זו שמורה כמעט באופן בלעדי לאנשי עלית מוגדרת, שמוצאה מאיטליה, ורק למן שנת 1923 זכו באזרחות צרפתית כמה אלפי יהודים מקומיים שהשתייכו אל הכורגנות המשכילה. היווצרותן ההדרגתית של שכבת-ביניים משכילה יחסית ושל עלית אינטלקטואלית דינמית למדי, המעורבת בתיים הפוליטיים בתוך הקהילה ומחוצה לה, היא אחד המאפיינים של תולדות יהודי תוניסיה בתקופה הקולוניאלית. רובה של עלית זו נטה להתבולל אל העלית האירופית והוכיח את נטייתו זו בכך שבתר, כאמור, באזרחות צרפתית, כאשר ניתנה לו האפשרות להשיגה. ואולם בשולי עלית זו נוצר גרעין של צעירים יהודיים שלא יכלו למצוא את הפתרון לבעיית זהותם בהשתלכות מלאה בחברה הצרפתית, או שלא נטו לכך. ביהודים מן הטיפוס הזה ניתן להבחין מראשית הופעתה של הציונות — ואף קודם לכן. כדי לממש את שאיפותיהם נזקקו הללו במשך זמן רב לסייע מבחוץ — שלא מקרב האוכלוסייה היהודית הילידה, אלא, למשל, מקרב אנשים שנתפסו לציונות בקרב העלית היהודית-אירופית. שאיפותיהם של שני הטיפוסים השונים של הציונים

7 על ציפיותיו של סוקולוב להתפשטות הרעיון הציוני באלג'יריה שלאחר המהומות האנטישמיות ראה מאמר ב"הצפירה", גיליון 35 (1898), עמ' 189. והשווה דברי הרצל על אלג'יריה באותה התקופה, הנזכרים אצל צור.

והכרתם בדבר אופיה וצרכיה של האוכלוסייה המקומית היו שונות; הדבר יצר דיסהרמוניה בארגון הציוני המקומי והקשה על תפקודו.⁸ ואולם, בין שתי מלחמות העולם, ככל שהתרחבה שכבת הביניים היהודית-מקומית והתחזקה מבחינת כושר תפקודה הפוליטי, כן התחזק אותו גרעין ובשל לפעילות פוליטית עצמאית. כך ארע, שבתקופה זו אנו יכולים להצביע על פעילות ציונית ערנית-יחסית בחוגיסייה, שמחולליה הם משכילים צעירים מקומיים וכיטייה הברור ביותר הוא התנועה הרוויזיוניסטית. זו זבתה בעת ובעונה אחת להנהגה יהודית-מקומית ולתמיכה ניכרת בקרב השכבות העממיות של החברה היהודית, בעיקר בערים (מגנים וצפאקס) ⁹ אין ספק, כי ניתן למתוח קווי דמיון בין הרפעתם של evolves יהודיים אלה, בעלי נטיות לאומיות, בתוניסיה, לבין התעוררותן של תופעות מקבילות — ברורות ומוכרות לאין ערוך יותר — בקרב האוכלוסייה המוסלמית המקומית. על התפתחות הפעילות הציונית בתוניסיה הקלה גם העובדה, שהשלטונות הקולוניאליים בארץ זו התירו את הקמתן של אגודות ציוניות מקומיות וכמעט שלא הטילו הגבלות על פעילותן. בכך ניתן למצוא אישור להנחנתו, כי במצב הקולוניאלי דין פעילותו הלאומית של המיעוט לא נחרץ מראש לשלילה עקרונית מוחלטת — בניגוד לזו של הרוב.

הפעילות הציונית בפרוטקטוראט השני של צרפת, מרוקו, לא נהנתה ממעמד חוקי כזה. במרוקו נעזו השלטונות הקמוח אגודות מקומיות והסכימו רק להקמת סניף מקומי של הפדרציה הציונית הצרפתית. הלכה למעשה, החירו בה פעילות ציונית מוגבלת ומבוקרת בלבד. ואולם, ההגבלות שהטילו השלטונות על הפעילות הציונית במרוקו, לא די בהן כדי להסביד את חולשתה היחסית של הציונות בארץ זו (בהשוואה לחוניסיה וללוב). מבחינת הרחף העיקרי ללאומיות במצב הקולוניאלי — מועקתו ומצוקתו של היליד על כל צדדיה, הכלכליים והפסיכולוגיים — התקיימו במרוקו התנאים הטובים ביותר להתפתחותה של ציונות. לכאורה, גם הנהגה יהודית-לאומית הייתה יכולה לצמוח בה ביתר קלות מאשר באלגיריה ובתוניסיה, שכן הצרפתים כלל לא אישרו ליהודים המקומיים לקבל אזרחות אירופית. לפיכך עשויה הייתה לצמוח במרוקו שכבת עילית רחבה למדי של יהודים שיבחרו בפתרון הציוני-לאומי. ואולם, דומה כי דווקא בתחום זה — התנאים החברתיים והתרבותיים הדרושים להתפתחותה של התנועה הלאומית — נעוצים היו שורשי חולשתה של הציונות בארץ זו. מבחינת דיוקנה החברתי ובשלותה הפוליטית, פיגרה האוכלוסייה היהודית המקומית של מרוקו אחרי זו של תוניסיה. הגורמים לכך רבים ומורכבים, אך אין ספק שהחשוב שבהם נעוץ בעובדה הפשוטה, שהכיבוש הצרפתי של הארץ חל מאוחר יחסית, בעשור השני של המאה ה-20, ועלילית משכילה

8 ש.ב.
9 ראה: סערון.

יהודית-מקומית רחבה טרם נוצרה והתגבשה בה. כשלב זה, עדיין נשלטו היי הקהילות היהודיות על-ידי עיליות מסורתיות, "ממונים מטעם" ואנשי העלית היהודית-האירופית המצומצמת. בדומה לכך, בתנועה הציונית המקומית ניכרה בשלב זה תלות כסיוע מבחוץ ובעזרתם של יהודים בעלי מעמד "אירופי", ובכללם ציונים זרים ממש, שהשתקעו זה מקרוב במרוקו. רק לקראת סוף שנות השלושים גבר משקלו של המרכיב המקומי בתנועה הציונית במרוקו, ורק לאחר מלמת-העולם השנייה נטחה גם כף ההנהגה לעברו.¹⁰ קיצורו של דבר: נטיותיה וצרכיה המיוחדים של יהדות נלדיית גדולה זו, שהייתה שרייה ברובה הגדול במרוקו קשה גם בתקופת השלטון הצרפתי, לא מצאו עדיין את ביטויים במסגרת הפעילות הציונית המקומית בין שתי מלחמות-העולם.

לוב באה תחת שלטון קולוניאלי (איטלקי) בתקופה מקבילה פחות או יותר לזו של מרוקו. ההתפתחות החברתית של יהדות לוב עמדה אז בשלב רומה לזה של יהדות מרוקו, וכשם גם כאן, הטילו השלטונות הקולוניאליים הגבלות על אפשרותו של היהודי לחרוג ממעמדו כ"יליד". אך, בלוב אפשרו השלטונות הקולוניאליים לאדגונים הציונים להתקיים ולפעול ביתר חופשיות. כלומר, סך-כל התנאים לפעילות הציונית בלוב מבחינת השפעות המצב הקולוניאלי היו נוחים יותר. אך דומה, כי בהבדל מארצות צפון-אפריקה אחרות, השפעות אלה אינן המפתח העיקרי להבנת אופיה והישגיה של הציונות המקומית. תפקידם של הציונים בתחום החינוך הקהילתי היה חשוב יחסית יותר מאשר ככל שאר ארצות המאגרב — וכמוהו מעורבותם הישירה כהנהגה הקהילתית, לפחות בתקופות מסוימות. ההסבר לכך חרוג מחוץ עניינו של מאמר זה; עם כל החשיבות שיש לייחס להשפעות המצב הקולוניאלי על דמותה של הציונות בצפון-אפריקה, הסבר מלא על אופיה והתפתחותה תלוי בהערכת משקלם של גורמים נוספים.

המצב הקולוניאלי והזיקה בין הפעילות המקומית לתנועה העולמית

הפעילות הציונית המקומית אינה אלא סניף של תנועה לאומית יהודית עולמית. נשאלת השאלה, מה היו השלכותיו של המצב הקולוניאלי על מעמדה של הציונות המקומית ביחסה אל כלל התנועה. כלום הייתה לו השפעה מיוחדת על אופיים של קשרי הפירייה הקולוניאליים עם מרכזיה העיקריים של הציונות באירופה ובארץ-ישראל?

¹⁰ השווה: יהודה, עמ' 200-201.

נדאה לנו, כי לשאלת זיקתה של התנועה המקומית לתנועה העולמית כראי לגשת באמצעות היבט שכבד טיפלנו בו בדין על החברה היהודית המקומית. ראינו כי בצפון-אפריקה עצמה נחלקה האוכלוסייה היהודית לשני סוגי אוכלוסין בעלי מעמד קולוניאלי שונה: "ילידים" מצד אחד — ובעלי מעמד "אירופי" מצד שני. נציגים של שני סוגי אוכלוסין אלו פעלו במשותף במסגרת התנועה הלאומית. העלנו את השאלה, מה הייתה עשויה להיות השפעת הצירוף הזה על הפעילות הלאומית המקומית; באיזו מידה שועתק הפער שהיה קיים במציאות הקולוניאלית בין האירופי לבין המקום, גם לזון המחנה הציוני. במילים אחרות, כיצד השפיעו החרמות העצמיות השונות, חוסר-השוויון העמוק ויחסי התלות המאפיינים את המצב הקולוניאלי על הפעילות המשוחפת; כיצד התנהלה זו בין המתח והקונפליקטים, שעלולים היחסים הקולוניאליים לעורר, לבין הכוחות המלכדים של הרעיון והפעילות הלאומיים.

בעיות אלה, האפייניות למיקרוקוסמוס של הקהילה היהודית הצפון-אפריקנית, רלוונטיות, כמובן, גם למישור היחסים שבין התנועה המקומית למרכזי התנועה הציונית. בתקופה שבה נחלקה אוכלוסיית העולם כולו לפי אמת-המידה שיצרה ההתפשטות הקולוניאלית, היה למדכאים הציוניים הגדולים מעמד "אירופי". במישור זה עלולה הייתה הטרוגניות של הרכבו החברתי של הסניף הציוני הצפון-אפריקני להישטש, ומערכת היחסים עלולה הייתה להיות מושפעת ממערך היחסים הקבוע בתקופה זו בין אירופה לבין אסיה ואפריקה. כלום מילאו שני הצדדים את התפקידים המוכתבים להם במסגרת היחסים הקולוניאליים? אילו תופעות "הפורצות" את דגם היחסים הצפוי התרחשו מחמת אופיה המיוחד של הפעילות הלאומית המשותפת? שאלות אלה חורגות, כמדומה, מתחום עניינו המיוחד של חוקר תולדות יהודי-צפון אפריקה.

הנה כי כן, אגב דיוננו בהשפעת המצב הקולוניאלי על הפעילות הציונית בצפון-אפריקה, התבהר מאפיין ייחודי של התנועה הלאומית היהודית (לצד שאר מאפייניה המיוחדים): זוהי התנועה הלאומית היחידה, שאוכלוסיית היעד שלה הייתה הטרוגנית מבחינת מעמדה הקולוניאלי. חלקה נמנה בכוח על מעמד השליטים האירופיים וחלקה נמנה בפועל על מעמד ה"ילידים", בני העמים שמחוץ לגבולותיה של אירופה. כיצד פעלה תנועה לאומית בתנאים אלה? מה היו השלכותיה של תופעה זו על תולדות התנועה הציונית ועל מפעלה? — אלו הן שאלות שטמון בהן עניין להיסטוריוגרפיה הציונית ולחקר התנועה הלאומית בכלל.

פרנץ אופנהיימר ויחסיו עם ארץ-ישראל

מאת

מרדכי נאור

פרופ' פרנץ אופנהיימר (1864–1943), סוציולוג יהודי-גרמני בעל שיעור קומה, לא פונק על-ידי מפעל ההתיישבות הציוני: על אף שבשני העשורים הראשונים של המאה ה-20 היה הוא הוגה הדעות העיקרי בכל הקשור להתיישבות יהודית שיתופית בארץ-ישראל, ואף נעשה ניסיון דציני ליישם את רעיונותיו, לא הצליח האיש להטביע את חותמו על ארץ-ישראל הנבנית. היו לכך שתי סיבות לפחות: ראשית, כישלוננו של היישוב השיתופי שהוקם לפי תכניתו, מרחביה-הקואופרציה¹: שנית, הצלחתה של תכנית ההתיישבות השיתופית החלופית-כביכול, הקבוצה, שהחלה לצמוח במקביל ליישום רעיונו של אופנהיימר וצמצמה עוד יותר את השפעתו ואת ההתעניינות בתורתו. עם זאת, חשוב להדגיש כי קשריו של אופנהיימר עם ארץ-ישראל בכלל ועם ההתיישבות השיתופית במרחביה הפך כבר לנחלת העבר, הוזמן בלבר. כמשך 25 שנים שמר אופנהיימר על קשר הדוק עם הארץ, ביקר בה חמש פעמים, הביע את דעותיו על הנעשה כאן ושני בניו התיישבו בה. יתר-על-כן, אף לאחר שניסיון ההתיישבות השיתופית במרחביה הפך כבר לנחלת העבר, הוזמן אופנהיימר על-ידי ההנהלה הציונית לבוא לארץ ולחוות את דעתו על התפתחותה של ההתיישבות.

במאמר זה ייבחן יחסו של אופנהיימר לארץ-ישראל ובעיקר למפעל ההתיישבות בה.

ההתקרבות לתנועה הציונית

אביו של פרנץ אופנהיימר היה מטיף בבית-כנסת רפורמי בברלין, שהעביר את תפילת השבת ליום ראשון.¹ כבן המעמד הבינוני הוא למד רפואה ואף עסק במקצוע

1 הסופר ד' בנימין (יהושע רולר-פלדמן) שהכיר את פרנץ אופנהיימר, מציין כי כקהילה

האוניברסיטה העברית בירושלים
המכון ליהדות זמננו

עורך: מרדכי אלטשולר
מערכת: שמואל אלמוג, ישראל גוטמן, מנחם קאופמן
מזכיר המערכת: יחיעם ויץ
עריכה לשונית: בת-חן פירסט

יהדות זמננו

שנתון לעיון ולמחקר

כרך 4

ירושלים, תשמ"ח

